

A R T Y K U Ł Y I R O Z P R A W Y

EWA NOWICKA
Collegium Civitas

WSPÓLNOTA PRZEZ ŚWIĘTOWANIE
NAURYZ WE WSPÓŁCZESNYM KAZACHSTANIE*

„W tobie drży tyłu ludzi”.

Karol Wojtyła

WSTĘP

„Nauryz jest prawdopodobnie najważniejszym świętem narodowym, nawet ważniejszym dla Kazachów niż Dzień Niepodległości” — twierdzi Dana Omirgazy, kazachska intelektualistka i publicystka (2019). Obecnie — obchodzony podczas wiosennego zrównania dnia z nocą — jest opisywany jako święto miłości, pojednania, radości i odnowy. W środowiskach masowego przekazu i w sytuacjach publicznych nazywany jest „na-

Adres do korespondencji: ewanowickarusek@gmail.com; ORCID: 0000-0003-0170-0845

* Chciałam wyrazić wdzięczność wielu Kazachom (i całym kazachskim rodzinom), którzy pomagali mi, hojnie obdarzając swoim czasem, uwagą, informacjami oraz gościna. Szczególne podziękowania kieruję do Dilfuzy Yessenbayevy, która mnie gościła, co umożliwiło zdobycie materiału terenowego i odbycie wielu rozmów. Serdeczne podziękowania za rady i gościnność kieruję też do dr Zubaidy Suraganowej, pracownicy Muzeum Narodowego w Astanie. Szczególne wyrazy wdzięczności należą się prof. Dosymbekowi Chatranowi, który umożliwił mi poznanie sposobów obchodzenia Nauryzu wśród repatriantów kazachskich z Mongolii.

rodowym świętem Kazachów”¹. Skoncentruję się tu na analizie współczesnych sposobów obchodzenia tego starożytnego święta w Kazachstanie, choć nie jest to jedyny kraj, w którym się je uznaje². Ten z pozoru wąski temat o charakterze monograficznym w istocie dotyka wielu ważnych aspektów rzeczywistości kulturowej, społecznej i politycznej współczesnego państwa kazachskiego, w tym kwestii jego wielonarodowości.

Moim celem jest zatem uchwycenie znaczenia obchodów Nauryzu — święta bliskiego wszystkim narodowościom zamieszkującym Kazachstan. Mają one dawać kulturowy wyraz rehabilitacji kazachskiej tradycji. Chodzi przy tym o budowanie wieloetnicznego państwa kazachstańskiego poprzez konstruowanie obowiązującego modelu kultury narodu tytularnego, obecnie większościowego. Włączanie do społeczeństwa Kazachów przybywających z sąsiednich krajów jest częścią procesu odradzania kazachskiej tradycji i ukazywania wielkości narodu. Nie ma wątpliwości, że odnowa tradycji świętowania Nauryzu wpisana jest w świadomie przyjęty przez władze Kazachstanu, zaplanowany w okresie postsowieckim proces budowania ogólnopaństwowej wspólnoty (zob. Adams, Rustemova 2009). W programach telewizyjnych, wystąpieniach publicznych, muzeach, mediach i na wystawach akcentowana jest historyczna siła polityczna, niezależność Kazachów, a także waga tych organizmów politycznych, które Kazachowie stworzyli. W salach muzealnych pojawiają się wizerunki kolejnych chanów, opisy następujących po sobie organizacji państwowych stworzonych przez przodków współczesnych Kazachów. Sięga się w związku z tym do bliższej i bardzo nawet odległej historii narodu kazachskiego. Treść tych ekspozycji jest zrozumiała w kontekście polityki walki władz centralnych o budowanie poczucia siły narodu kazachskiego. Zamierzonym efektem przywracania dawnego święta wraz z jego wierzeniami, obrzędami i wytworami materialnymi jest budowanie poczucia odrębności kulturowej Kazachstanu, narodowej wspólnoty kazachskiej, a zarazem dążenie do jedności państwa.

Celebracja Nauryzu — w latach 1926–1988 zakazana przez władze sowieckie — powróciła, gdy w latach osiemdziesiątych ubiegłego stulecia rozluźniła się polityka ateizacji. W 1988 roku Nauryz zaczął być

¹ Święta państwowe w Kazachstanie to: 1, 2 stycznia — Nowy Rok, 8 marca — Międzynarodowy Dzień Kobiet; 22 marca — Nauryz; 1 maja — Święto Jedności Narodu Kazachstanu; 9 maja — Dzień Zwycięstwa; 30 sierpnia — Dzień Konstytucji, 25 października — Dzień Republiki.

² Praktykowane jest w Iranie, Afganistanie, Azerbejdżanie, Gruzji, Iraku, Turcji, Kirgistanie, Kazachstanie, Tadżykistanie, Uzbekistanie, Turkmenistanie i Albanii.

z entuzjazmem przywracany, ale nie był jeszcze celebrowany tak uroczystość jak obecnie. Współczesny sposób jego świętowania z jednej strony jest efektem trwającego wieleset lat procesu synkretyzacji świąt indoirañskich i turkijskich na wielkich, kulturowo zróżnicowanych obszarach stepowych Azji Centralnej, a z drugiej — stanowi rezultat świadomego działania współczesnych kazachskich intelektualistów i polityków. Zawiera wiele elementów nie tylko uniwersalnych i ponadetnicznych, ale także lokalnych i mających konkretne etniczne pochodzenie (Suraaganova 2017; Sautbekova 2017). Pomysł przywrócenia Nauryzu do życia społecznego i ustalenie jego statusu jako święta państwowego zastosowany został po rozpadzie ZSRR także w innych państwach Azji Centralnej, zarówno turkijskich, jak i indoeuropejskich. Wszędzie decyzja opierała się na sięganiu do koncepcji „pradawnej”, „rdzennej” tradycji.

W polskiej etnografii znana jest wnikliwa praca Danuty Penkali-Gawęckiej, która prowadziła obserwacje Nauryzu w Ałmaty, ówczesnej stolicy kraju, w latach 1995–2000. Autorka sięgała również do obszernej literatury przedmiotu, starając się ukazać jego rolę jako święta wspólnoty wielkiej liczby narodów składających się na społeczeństwo Kazachstanu. Moje badanie terenowe z 2016 i 2018 roku jest kontynuacją i znacznym poszerzeniem dawnej obserwacji Nauryzu, w którego obrzędowości nastąpiły głębokie zmiany w minionych dwóch dekadach. Współcześnie Nauryz w Kazachstanie jest etnofestiwalową formą aktywności kulturowej — odgrywaniem etnicznej kultury Kazachów, rodzajem performansu, eventu, sięganiem do różnych metod retradycjonalizacji i budowania „nowej tradycji”. Przekonanie o znaczeniu tego święta jest powszechne — środki masowego przekazu kształtują je w sposób zamierzony i celowy. Współczesna badaczka Nauryzu — niewątpliwie kierowana wizją ideologiczną — pisze: „Starożytne święto przekształciło swą formę, harmonijnie wpisując się we współczesne życie i obecnie pełni ważną rolę we wzmacnianiu przyjaźni i jedności w społeczeństwie” (Omirgazy 2019). Efekty takich działań ze strony władz centralnych będą tu przedmiotem analizy. Drugi wątek rozważań dotyczy procesu kształtowania się w Kazachstanie wspólnoty opartej na tradycji etnicznej, która jest przedstawiana jako kazachska. Marginalnie natomiast potraktuję kwestię — skądinąd ważną, ale pozostającą poza centrum moich zainteresowań — rozróżnienia koncepcji narodu kazachskiego i kazachstańskiego³.

³ Temu zagadnieniu poświęcona jest obszerna literatura, zob. np. Kesici 2011; Aitymbetov, Toktarov, Ormakhanova 2015.

COMMUNITAS I INNE KATEGORIE W ANALIZIE NAURYZU

Rozumiejąca dekonstrukcja opisywanego zjawiska dokonana zostanie z użyciem stworzonej przez Victora Turnera (2005) kategorii pojęciowej *communitas*. Odnosi się ona do takiego stanu grupy, w którym jedność, jednolitość, wspólnota staje się ważniejsza niż społeczne zróżnicowanie i struktura wewnętrzna. Gdy zostaje on osiągnięty, pojawia się, według Turnera, antystruktura — odrzucenie społecznych podziałów i dystansów. Owa *communitas* to zarazem stan psychiczny jednostek biorących udział w społecznym działaniu, jak i stan społeczny, charakteryzujący się równością, braterstwem (zob. Turner 2005; Szyjewski 2006, s. XVI). Stan wspólnoty określanej jako *communitas* daje efekty zarówno psychologiczne, jak i społeczne, choć Turner najczęściej skłania się do społecznej interpretacji *communitas* jako „rodzaju relacji społecznych” (Turner 2005, s. 242). *Communitas* zatem to nie to (lub przede wszystkim nie to), co się dzieje w jednostce, a więc jej doznania, odczucia, stan psychiki, ale to, co się dzieje między ludźmi. Społecznie ten stan charakteryzuje się zawieszeniem zagrażającej integralności grupy rywalizacji i hierarchii społecznej między jednostkami i podzbiorowościami. *Communitas* wiąże w ten sposób społeczeństwo w całość mimo podziałów i mimo istnienia hierarchii i władzy. Z użyciem tego pojęcia będę się starała śledzić zjawisko Nauryzu. Zamierzam przedstawić Nauryz tak jak jest dziś obchodzony, w różnych postaciach performatywnych, ale zawsze jako forma narodowego festiwalu kulturowego Kazachów.

Badając zjawisko kulturowe sterowanego centralnie odrodzenia kultury etnicznej, nieomal odruchowo sięgamy po kuszące zastosowanie koncepcji tradycji wynalezionej Erica Hobsbawma (Hobsbawm, Ranger 2008 s. 16). Należy jednak zachować ostrożność przy stosowaniu tego pojęcia do przypadku kazachstańskiego Nauryzu. Podobnie jak Danuta Penkala-Gawędzka (2009) skłaniałabym się ku formule interpretacyjnej „tradycji adaptowanej” Alaina Babadzana (2000, s. 151). Z pewnością współczesne formy obchodzenia święta mają charakter synkretyczny: stanowią całość w dużym stopniu celowo i świadomie skonstruowaną, zawierającą wiele różnych elementów, zarówno biorących początek z lokalnych obyczajów, jak i wykreowanych przez współczesnych twórców kultury — historyków, etnografów, archeologów. W efekcie powstała forma wysoce eklektyczna, choć z pewnością na poziomie poszczególnych elementów nie „wynaleziona”, lecz głęboko zakorzeniona historycznie i zarazem dostosowana formą do możliwości przekazania jej szerokiej publiczności o zróżnicowanym zapleczu kulturowym. Będę starała się ukazać zasadę łączenia w jedną

całość wątków zaczerpniętych z badań historycznych i etnograficznych w procesie konstruowania, stabilizowania i rozpowszechniania kompleksu obrzędowego skupionego wokół Nauryzu. Badając tego typu aktywność etnofestiwalową, proponowałabym użycie sformułowania „tradycja odnaleziona” raczej niż „wynaleziona” (zob. Nowicka 2017), gdyż uderzającą jest intensywność i skala podejmowanych przez kazachstańskich uczonych badań nad „kulturowym dziedzictwem” kraju. Odtwarzanie Nauryzu opiera się na sięganiu do odkrytych przez badaczy (specjalistów) szczegółów dotyczących obrzędów odprawianych w przeszłości.

NOTA METODOLOGICZNA

Przedstawiona tu analiza jest wynikiem badania terenowego przeprowadzonego przeze mnie w Kazachstanie w dwóch fazach: pierwszej w dniach 20 czerwca – 20 lipca 2016 r., drugiej między 12 i 27 marca 2018 r.

W 2016 roku byłam gościem Instytutu Etnologii i Archeologii Narodowego Uniwersytetu Euroazjatyckiego im. Gumilowa w Astanie. Brałam wówczas udział w letnim obozie badawczym w pobliżu miejscowości Toktamys, w dystrykcie Abay, w rejonie wschodnim Kazachstanu, gdzie wśród lokalnych mieszkańców przeprowadzałam badanie nad sposobem definiowania tradycji kazachskiej. Okres mojego pobytu przypadł na koniec ramadanu i muzułmańskie święto *ramadan-eid*. Dostarczyło to okazji do uchwycenia stosunku mieszkańców wsi do islamu. Temat Nauryzu i jego ewentualnych związków z odradzającym się islamem w rozmowach o składnikach tożsamości kazachskiej pojawiał się wówczas spontanicznie.

Pierwszy pobyt badawczy stanowił przygotowanie do drugiego etapu badania z 2018 roku, zogniskowanego na sposobach celebrowania Nauryzu. W dniach 12–27 marca, czyli w okresie przygotowań i celebracji Nauryzu, prowadziłam badanie w mieście Atyrau, następnie w mieście Ałmaty, w dystrykcie Alatau, a także w różnych miejscowościach regionu Ałmaty, dystryktu Uzynagash.

W dniach 13–15 marca (w trakcie obchodów pierwszej fazy święta, określanej jako Amał) przebywałam w Atyrau (północno-zachodnia część kraju) na zaproszenie tamtejszego Państwowego Uniwersytetu. Odbyła się wówczas uroczysta międzynarodowa konferencja poświęcona Nauryzowi i celebracja początku obchodów (14–15 marca). Następnie w Ałmaty, w różnych dzielnicach tego rozległego miasta, oraz kilku miejscowościach w okolicy, uczestniczyłam w różnych fazach i wariantach celebrowania Nauryzu. Jedno z odwiedzonych przeze mnie miejsc to dzielnica Almaty,

gdzie byłam na obchodach święta w lokalnym muzeum etnograficznym, noszącym oficjalną nazwę „Multimedia center of traditional music”. Odwiedziłam też dwie miejscowości w obwodzie ałmatyńskim w dystrykcie Uzynagash, miałam okazję uczestniczyć w domowych obchodach Nauryzu w wiosce Kidirbekuly, zamieszkaney głównie przez Kazachów przybyłych z Mongolii (15–25 marca). W tych kilku miejscach, oprócz obserwacji uczestniczącej podczas święta, przeprowadziłam 25 w różnym stopniu ustrukturuowanych wywiadów z mieszkańcami: aktualnymi lub byłymi pracownikami administracji lokalnej, artystami, pracownikami muzeów, animatorami kultury, a także z uczonymi, pracownikami szkół wyższych narodowości kazachskiej. Liczne, mniej ustrukturuwane rozmowy, odbyłam również z przypadkowo spotkanymi mieszkańcami o bardzo różnych profesjach i zainteresowaniach, a także ze studentami i doktorantami.

POCHODZENIE I KULTUROWY SENS NAURYZU

Obrzędy wiążące się z sezonową przemianą świata przyrody znane były od głębokiej starożytności w różnych kręgach kulturowych, zarówno wśród ludów turkijskich, jak i indoeuropejskich, a nawet semickich⁴. Termin Nauryz (*nawruz*) pierwotnie oznaczał w Iranie nowy dzień, dopiero plemiona turkijskie powiązały obrzędowość z całym miesiącem⁵. Tadzycy nazywali to święto *Gulgardon* lub *Gulnavruz*, Tatarzy — *Nardugan*, a starożytni Grecy — *Patrich*. W różnych krajach Azji Centralnej współcześnie święto to jest znane, a jego nazwa brzmi podobnie, ale nie identycznie: kazachski *Nauryz* (Наурыз), kirgiski *Nooruz* (Нооруз), kurdyjski *Newroz*, uzbecki *Navruz*, krymskotatarski *Navrez*⁶.

Słowo „nauryz” (*nowruz*) pochodzi z języka parsi i oznacza „nowy dzień” — dzień rozpoczynający nowy rok. Kazachowie mają też własne, turkijskie określenie — *Ulystyn uly kuni*, czyli wielki dzień Narodu. Oficjalna nazwa w Kazachstanie to *Nauryz Meiramy*, czyli święto Nauryz). Święto jest związane ze zmianą sezonu zimowego na letni, wyraża dawne pojęcia

⁴ W literaturze przedmiotu znajdujemy porównanie Nauryzu do rozmaitych świąt związanych z porami roku i odradzaniem się przyrody w czasie przejścia od pory zimowej do letniej, celebrowanych w różnych częściach świata: w Indiach, Egipcie, Izraelu. W Indiach obchodzi się *Lori* — ostatni dzień zimy, w Egipcie ogłasza się początek wiosny — *Jam en-Nessim*, w Izraelu celebrowane jest *Bi-shvat*, początek pory deszczowej, w Islandii zaś obchodzi się *Sumarsdag* — dzień nadejścia lata (zob. [https://www.advantour.com / kazakhstan/national-holidays/nauryz.htm](https://www.advantour.com/kazakhstan/national-holidays/nauryz.htm)). Nie zajmuję się tu jednak historyczną analizą porównawczą świąt.

⁵ Obecnie termin „nauryz” odnosi się w Kazachstanie do całego marca.

⁶ <http://kazachstan-blog.pl/b7/Dzis-Swieto-Wiosny-W-Kazachstanie-swietuja-Nauryz>

o związku życia człowieka z cyklicznymi przemianami świata przyrody, jej odradzaniem się wraz z wydłużaniem się dnia, liczbą godzin słonecznych. Skupia się na regeneracji całej sfery istot żywych, w tym także świata ludzkiego. Związane jest z wiosennym odradzaniem się natury, a także życia społecznego i odnową moralną ludzi.

W obrzędowości Nauryzu materialną regenerację symbolizują czynności związane z porządkowaniem domów, sprzętów, naczyń, odzieży, a aspekt duchowej regeneracji wyrażają zachowania takie jak oddawanie długów, puszczanie w niepamięć wzajemnych niechęci, pretensji, zapominanie o wzajemnych urazach. To ostatnie można ujmować w kategoriach porządkowania świata społecznego, który wkracza w nowy rok bez brudu i bałaganu materialnego i duchowego. Jest to rodzaj moralnej odnowy — duchowe oczyszczenie, dzięki któremu społeczeństwo może wchodzić w nową fazę głęboko odrodzone — bez wzajemnych pretensji, żalów i konfliktów. Posługując się językiem Turnera można powiedzieć, że następuje zastąpienie sztywnych struktur antystrukturą zgody, miłości i wspólnoty. Nauryz zaznacza także początek nowego cyklu życiowego jednostki — człowiekowi, według wierzeń narodów turkijskich, właśnie wtedy przybywa jeden rok życia. Nauryz, podobnie jak perski Nawruz, przez kazachskich uczonych bywa nazywany wschodnim nowym rokiem, traktowanym jako święto zarazem wspólnoty rodzinnej, jak i sąsiedzkiej i — ostatnio także — państwowej. Jest to dzień okazywania sobie życzliwości, miłości i radości. Przypomina się, że tradycyjnie z okazji Nauryzu wszyscy pozdrawiali się słowami: *Koktem tudi!*. Organizowano konkursy poetyckie — *aitys*, a także tradycyjne zapasy — *kazaksha-gures* — oraz gry nazywane *toguz kumalak*. Szczególnie wnikliwe badania nad różnorodnością dawnych sposobów świętowania Nauryzu prowadziła Tattygul Kartaeva z uniwersytetu Al-Farabi w Ałmaty. Twierdzi ona, że wiele pozytywnych aspektów życia wiązało się z tym świętem: chłopcy urodzeni tego dnia byli wyróżniani i nazywani *Nauryzbek* lub *Nauryz bai*, a dziewczynki — *Nauryzgul* lub po prostu *Nauryz*. Piękne dziewczęta były porównywane do delikatnego, białego wiosennego śniegu, jakiego oczekiwano w dniu Nauryzu.

Data obchodzenia Nauryzu w różnych regionach Kazachstanu w przeszłości była zróżnicowana. W różnych częściach kazachskiego stepu Nauryz świętowano w kwietniu (gdy stawało się bardzo ciepło), a czasem w lutym (gdy rodziły się zwierzęta i była obfitość mleka)⁷. Spory wo-

⁷ Nasuwa to analogia do buriackiego i ogólnomongolskiego święta *sagałgan* (zob. Nowicka 2016).

kół daty wiążą się między innymi z niepokrywaniem się dat kalendarza gregoriańskiego z kalendarzem księżycowym oraz regionalną specyfiką klimatu (Sejdimbek 2012). Terytorium Kazachstanu obejmuje ogromny obszar o znacznym zróżnicowaniu klimatycznym, co sprawiało, że różne elementy święta wiosny obchodzono w różnych terminach, a zróżnicowanie wahało się od końca lutego do początków kwietnia. W przeszłości często Nauryz praktykowany był w innym terminie również z powodu odmiennej koncepcji istoty odradzania się przyrody. Zróżnicowanie terminów obchodzenia Nauryzu miało związek z fuzją dwóch, historycznie odmiennych, tradycji — staroperskiej (rolniczej) i tureckich obrzędów związanych z koczownictwem.

Czas celebrowania Nauryzu nie był istotny, gdy była to sprawa tradycji lokalnej, sąsiedzkiej, rodzinnej. Jednak gdy stał się on ogólnopństwowym świętem narodowym Kazachów, ujednoczenie terminu okazało się konieczne. Oficjalnie ustalono go na wiosenne *equinoxium* — 21–22 marca. Po odrodzeniu się tradycji Nauryzu w miastach zaczęto świętować go później, w kwietniu, kiedy robiło się ciepło, lecz dziś podkreśla się, że nie jest to termin prawidłowy. Obecnie nadal dają się zauważyć ważne różnice regionalne w sposobach obchodzenia święta, choć władze centralne starają się utrwalić datę ustaloną odgórnie, a trzy dni wolne od pracy — najdłuższy okres świąteczny w Kazachstanie — podnoszą Nauryz do rangi święta najważniejszego w tym kraju.

Nadal jednak wśród zachodnich Kazachów znad Morza Kaspijskiego, u ujścia rzeki Ural, jedną z archaicznych wersji święta, określaną jako *Amal*, obchodzi się 14 marca. Na poziomie państwa jest to akceptowane jako regionalizm o głęboko archaicznym podłożu. *Amal* wraz z rytuałem *kursu* (inaczej: *kursu mira*, gdzie *mira* oznacza święto, natomiast *kursu* to rytuał obejmowania się i przytulania, nawet pośród osób sobie obcych) — praktykowany w rejonie Atyrau — jest powszechnie znany i uważany za najwcześniejszą wersję Nauryzu (obecnie wplataną w różnorodne teatralizacje podczas obchodów centralnych). Rytuał *kursu* tłumaczy się względami historycznymi i klimatycznymi. Wszyscy ludzie się pozdrawiają i obejmują, ciesząc się, że przeżyli ciężką zimę, która na tych terenach była wyzwaniem dla rozproszonej na ogromnych obszarach ludności pasterskiej. Obrzęd *kursu* zniknął z różnych regionów, ale z przyczyn historycznych i geograficznych zachował się na zachodnich terenach. Fakt ten potocznie tłumaczy się tym, że tylko tam mieszkała ludność czysto kazachska, gdyż niekorzystne warunki życia nie zachęcały Rosjan do osiedlenia. Na terenach zachodnich dzisiejszego Kazachstanu gęstość zaludnienia była bardzo niska (odległości między koczowiskami sięgały kilkudziesięciu,

a czasem nawet kilkuset kilometrów). Tereny miały charakter niezurbanizowany, odległości osiedli ludzkich od głównych szlaków komunikacyjnych były bardzo duże, gdyż na terenach podmokłych drogi były niemożliwe do wytyczenia, a tym bardziej do utrzymania. Wszystko to składało się na wyjątkowo słabą komunikację między ludźmi, a spotkanie po mroźnej, pełnej zagrożeń zimie było niezwykle radosnym wydarzeniem. Dziś cudzoziemskiemu badaczowi te dawne historie opowiadają Kazachowie nie tylko w Atyrau.

Obecnie podejmowane są centralnie sterowane i bardzo skuteczne starania, aby skonstruować obowiązujący, ogólnopaństwowy wzorzec celebrowania Nauryzu — w założeniu eklektyczny, ale złożony z kazachskich elementów regionalnych, odkrywanych, opisywanych i włączanych do kanonu kulturowego. Niektóre istotne składniki dzisiejszego Nauryzu mają głębokie źródła historyczne. Należą do nich odwiedzanie się i częstowanie rytualną potrawą — gęstą zupą *nauryz koże*, co traktuje się jako obowiązek i zarazem dobrą wróżbę dobrobytu na cały rozpoczynający się rok. Rytuał gościny w tradycji turkijskich koczowników był związany z opuszczaniem siedzib zimowych i udawaniem się na pastwiska wiosenne/letnie. Dokumenty historyczne mówią też o tym, że podobne świętowanie towarzyszyło przenoszeniu się z pastwisk letnich do siedzib zimowych na jesieni (Sahanova 1998, s. 117; Penkala-Gawędzka 2009). Jak twierdzi Tattygul Kartaeva, etnografka z Uniwersytetu Al Farabi w Ałmaty, właśnie z koczowniczego trybu życia przodków Kazachów (dla których dwusezoność wyznaczała kulturowe ramy życia), z ich nomadyzmu wynikała specyfika ich Nauryzu, który od wieków celebrowały także inne narody Azji Centralnej (notatka z obszernego wywiadu 2018).

Zarzucone obrzędy obecnie rekonstruuje się i na nowo wprowadza podczas święta. Rekonstrukcje najczęściej mają charakter teatralizowany i stanowią część zaplanowanych spektakli. Współcześnie historycznymi losami różnych rytuałów o mniejszym i szerszym zasięgu intensywnie zajmują się kazachscy etnografowie i historycy, a ich wiedza służy pisaniu scenariuszy ceremonii publicznych podczas obchodów Nauryzu (Kartaeva, Habijanowa 2017).

NAURYZ, ISLAM, NIEPOROZUMIENIA I ZGODA

Nauryz nie ma związków genetycznych z islamem, jest co najmniej 2000 lat od islamu starszy. Co więcej — był nawet zwalczany przez sunnicki odłam islamu. Natomiast islam szyicki wchłonął Nauryz, uznając go za część celebracji muzułmańskich (Attar 1998, s. 238; zob. Penkala-Gawędc-

ka 2009). Obecnie w oficjalnie świeckiej Republice Kazachstanu Nauryz — święto wiosennego odrodzenia przyrody, społeczeństwa, miłości, płodności i pojednania — zarówno przez większość Kazachów, jak i przez oficjalne instytucje Kazachstanu jest traktowany jako święto pozbawione religijnego aspektu i jako takie jest wspierane przez władze centralne świeckiego państwa. Jego pozareligijny, ale zarazem duchowy charakter podkreślają wszyscy kazachscy autorzy oraz część osób spośród moich kazachskich rozmówców z kręgów pozaakademickich. Powszechnie akcentowany jest jego ludowy, popularny charakter. Opowiada się legendę o starożytnym, mądrym starcu zwanym Ata (ojciec), który uchyla ludziom nieba, a z niego spływa na ziemię wiosna. Święto to ma odzwierciedlać podstawowe cechy kulturowe narodu kazachskiego, kazachskiej, turkijskiej tradycji. Uczeni nie mają wątpliwości, że Nauryz to archaiczne święto przedislamskie. Ponieważ islam ma na całym świecie skłonność do akceptowania lokalnych przedislamskich wierzeń i rytuałów, spotykamy się tu z synkretyzmem, a w myśleniu o relacji obu tradycji — z chaosem. Potwierdza to w wywiadzie młody imam z okolic Ałmaty, twierdząc, że Nauryz nie jest świętem religijnym, ale że islam jest bardzo tolerancyjny i akceptuje tradycyjne święta. On jako muzułmański duchowny, tak samo obchodzi Nauryz („jak inni, wszyscy”, wywiad 1). Dokumenty etnograficzne z początków XX wieku wymieniają modlitwę do przodków, wypowiedaną przez mułłę na początku uroczystego posiłku, do którego zasiadała cała rodzina i bliscy przyjaciele, a na jego koniec najstarsza osoba w rodzinie wygłaszała błogosławieństwo na następny rok dla wszystkich członków rodziny.

Relacja między Nauryzem i islamem potocznie bywa rozumiana rozmaicie. Mieszkańcy Kazachstanu często nie mają w tej sprawie jasności. Kobieta, która przez piętnaście lat była szefem administracji lokalnej w wiosce Kidirbekuly, mówi o perskim pochodzeniu święta, a jednocześnie stwierdza, że jest to święto zdecydowanie muzułmańskie. Wprawdzie nic się nie dzieje w meczecie, ale „miejscowy imam też przychodzi obchodzić święto razem” (wywiad 2), co ma uzasadniać muzułmański charakter święta. Również w wypowiedziach wielu mieszkańców wsi Toktamys (region wschodni, dystrykt Abay) spotykałam się z opinią, że Nauryz to święto muzułmańskie. Zapewne przy całym chaosie w myśleniu o początkach Nauryzu miało to związek z obchodzonym właśnie końcem ramadanu. W uroczystym zakończeniu postu brało udział niewielu mieszkańców wsi, mała grupka zebrała się na obrzędach w miejscowym skromnym meczecie, a ich religijność nie sprawiała wrażenia gorliwej. Taki płynny i synkretyczny światopogląd sprzyja koncepcji świętowania Nauryzu, sprawia, że staje się ona bliska, zrozumiała i atrakcyjna.

PRZEŚLADOWANIA I ODRODZENIE NAURYZU

W latach 1926–1988 w ramach polityki ateizacji, zwalczania wszystkich religii, obchody Nauryzu były zakazane, święto było traktowane przez władzę radziecką jako religijne, podtrzymujące zabobony, podobnie jak muzułmański *kurban ait*⁸. Na skutek zakazu nastąpiła degradacja, a na znacznym obszarze kraju całkowity zanik Nauryzu wraz z jego symbolami, praktykami i wierzeniami. Kazachscy intelektualiści mówią dziś, że Nauryz obchodzono tylko w aulach, w najbliższym gronie — przygotowywano główną świąteczną potrawę, a na posiłek zbierała się tylko najbliższa rodzina. W taki rodzinny sposób na północnym zachodzie kraju Kazachowie zawsze obchodzili też obrzęd *kursu amał* — rytualne obejmowanie się, wyrażające radość ze spotkania krewnych, znajomych — a nawet nieznanym — po trudnym okresie zimy.

Kontekst kulturowy i polityczny zmienił się radykalnie, gdy w roku 1991 Kazachstan uzyskał status niezależnego państwa, republiki Kazachstanu⁹. Na mocy dekretu prezydenckiego z dnia 15 marca 1991 r. dzień 22 marca został uznany za oficjalne święto narodowe. W 2001 roku Nauryz został włączony do katalogu państwowych świąt narodowych oraz ogłoszony dniem wolnym od pracy. 30 września tego samego roku znalazł się na liście niematerialnego dziedzictwa kulturowego UNESCO (*Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity*), a tym samym dzień 21 marca ogłoszony jako Międzynarodowy Dzień Nawruz (Nauryz). Władze Kazachstanu powoływały kolejne komitety składające się z ekspertów, którzy mieli wskazać właściwe formy odprawiania święta (Zhakhankyzy 2017). Miało być ono w ten sposób świadomie i celowo reaktywowane — odbudowywane po długim zapomnieniu.

HISTORIA NAURYZU W POTOCZNYM MYŚLENIU KAZACHÓW

Historia Nauryzu w różnym stopniu jest znana mieszkańcom kraju. Osoby, z którymi się zetknęłam, nie były zgodne co do pochodzenia i historii święta. Pojawiały się na ten temat dwie przeciwstawne opinie, niekiedy

⁸ W tym okresie nie wolno było odmawiać modlitw nawet podczas pogrzebów.

⁹ Za moment uzyskania statusu suwerennego państwa przyjmuje się w Kazachstanie ogłoszenie deklaracji suwerenności 25 października 1995 r., choć ustawa konstytucyjna o niepodległości państwowej Kazachstanu została przyjęta już cztery lata wcześniej — 16 grudnia 1991 r. W dniu 21 grudnia tego roku Republika Kazachstanu przystąpiła do Wspólnoty Niepodległych Państw, a cztery dni później, 26 grudnia 1991 r., niepodległość Kazachstanu została uznana przez ówczesny Związek Radziecki.

w tej samej rozmowie, u tej samej osoby. Jeden pogląd, że Nauryz nigdy nie zanikł i nie został zapomniany, drugi — że był zapomniany całkowicie i teraz jest odtwarzany. W różnych częściach Kazachstanu moi rozmówcy podkreślali, że tępienie Nauryzu było celowe: chodziło o pozbawienie Kazachów ich odrębności i tożsamości kulturowej (wywiad 3). Niektórzy mówili wprost, że władzom sowieckim chodziło o „wyrwanie z korzeniami” tradycji, żeby ją zastąpić kulturą sowiecką. Miał być wprowadzony nowy alfabet, nowe sposoby myślenia, nowe święta, nowe postaci bohaterów. Mężczyzna w średnim wieku mieszkający w Ałmaty tłumaczy: „Wszystko dawne było oceniane jako przejaw dzikości. Nie było zapisanej tradycji kazachskiej, ale istniała ona w ludowych obrzędach, i te właśnie trzeba było zniszczyć. Nauryz, sposoby jego świętowania — wszystko zostało w ciągu prawie trzech pokoleń komunizmu całkowicie zapomniane” (wywiad 7). W przekonaniu osób wypowiadających się w taki sposób współczesnej formy obchodzenia Nauryzu nie można traktować jako bezpośredniej kontynuacji wynikającej z kulturowej ciągłości przekazu międzypokoleniowego. Dzisiejszy Nauryz to święto organizowane przez elitę intelektualną i polityczną kraju. Jego odnawianie jest przedstawiane jako powrót do starokazachskich wzorów kulturowych, zapomnianej i wykożenianej tradycji.

Większość Kazachów zdaje sobie sprawę, że obecnie celebracja Nauryzu jest przywracana odgórnie i że idea odnowy Nauryzu jako święta związanego z wiosennym zrównaniem dnia z nocą pojawiła się wśród działaczy i uczonych kazachskich pod koniec istnienia ZSRR wraz ze wzrostem ideologii „odradzania tradycji”. Po sześćdziesięciu latach zakazu Nauryz był już nie tylko słabo znany, zapomniany, ale także mylony z różnymi innymi ceremoniami. Powszechnie nie znano ani historii święta, ani obrzędowości — w pamięci społeczeństwa pozostały tylko strzępy wiedzy o lokalnych tradycjach. Po raz pierwszy po długim okresie oficjalnie obchodzono Nauryz w 1989 roku. To wtedy zaczęto się posługiwać wiedzą naukową kazachskich etnografów, historyków i językoznawców. „Kiedy w 1926 roku Nauryz został zakazany, żeby Kazachowie porzucili swoją tradycję, od tej pory wszystko rzeczywiście się zapominało i gdy pozwolono w 1989 roku, to nikt nie wiedział nic jak odprawić Nauryz” — tak twierdzi starsza pani, była nauczycielka w miasteczku w dystrykcie Alatau (wywiad 3). Kobieta zauważa też, że tę tradycję kazachską lepiej utrzymali ci Kazachowie, którzy w ostatnich latach przyjeżdżają do Kazachstanu z Mongolii i z Chin. O sobie mówi, że sama dopiero niedawno się dowiedziała, że istnieje *kursu* — obrzęd pozdrawiania się i obejmowania. Opisuje dokładnie jego sens — z przebaczeniem, zapominaniem sobie wzajemnie

win, puszczaniem w niepamięć dawnych urazów. Interpretuje jednak obrzęd dość dowolnie, mówiąc, że odbywa się 21–22 marca, a nie jak to jest w istocie — 14 marca. Jest natomiast świadoma tego, że to poprzez środki masowego przekazu jest obecnie rozpowszechniana wiedza o tym, jak powinny wyglądać i co oznaczają określone zachowania, gesty i przedmioty materialne podczas obchodów Nauryzu. Potwierdza, że to dzięki aktywności mediów ludzie dowiadują się, że Nauryz to „Nowy Dzień”, że wiąże się z początkiem nowego życia. „Ludzie zaczynają od nowa żyć bez dawnych wzajemnych pretensji i niechęci” (wywiad 5).

Jednocześnie w niektórych wypowiedziach kazachskich rozmówców pojawiają się stwierdzenia w rodzaju: „Nauryz świętowano zawsze i nie było nigdy zapomnienia tej tradycji” (wywiad 4). Emerytowana nauczycielka z prowincjonalnego miasteczka w pobliżu Ałmaty przekonuje: „Był od zawsze i nigdy nie było okresu, gdy Nauryzu nie odprawiałoby się. Może mniej efektownie, może rzadziej, ale odprawiało się” (wywiad 6). Zróżnicowanie treści wypowiedzi jest więc znaczne, aczkolwiek zapewne można wnioskować, że pełnią określoną rolę w myśleniu o życiu, otaczającym świecie, a także w konstrukcji własnej tożsamości. Pierwszy pogląd jest stwierdzeniem faktów, odzwierciedleniem posiadanej wiedzy, kształtowanej w refleksyjny sposób podczas nauki szkolnej oraz korzystania z mediów, drugi zaś jet w gruncie rzeczy deklaracją tożsamościową, nie dotyczy rzeczywistości historycznej — jest wyrazem poczucia więzi z kulturą etniczną, przeszłością i narodem, który jest całością i nigdy nie zatracił swojej kulturowej tożsamości. Podkreślana jest w ten sposób ciągłość kazachskiej kultury, jej czasowa jedność. Przeszłość jest przedstawiana jako okres, w którym tak ważny element tradycji jak Nauryz — wraz z jego licznymi symbolami — był zawsze obecny. Ma to sens ideologiczny. Ta deklarowana ciągłość ma podłoże w większym stopniu emocjonalne niż kognitywne.

W uczelniach wyższych Kazachstanu badania historyczne i etnograficzne nad rewitalizowaną tradycją kazachską są popierane i promowane. Poszukuje się wiedzy o dziejach Nauryzu. Sięgając do źródeł z XI wieku oraz środkowoazjatyckich dokumentów *Baburnama* z początku XVI wieku uczeni wskazują, że Nauryz był tak ważnym i powszechnie uznanym świętem miłości i wspólnoty, że na czas jego trwania podczas wojen dokonywano zawieszenia broni. Kazachscy badacze odwołują się do wielkiego poety, Omara Hayamac (Khayyam) i jego utworu literackiego poświęconego właśnie Nauryzowi — *Nauryz Nama*. Przypomina się, że członkowie niepodległościowego ruchu *Ałasz (Ałaszordyńcy)*, prześladowani i represjonowani po nastaniu władzy sowieckiej, o Nauryzie pisali w swojej gazecie

„Kazach” od 1913 do 1917 roku (kiedy gazetę zamknięto) (Kartaeva, Habijanowa 2017). Na jej łamach każdego 9 marca pozdrawiali czytelników w związku z rozpoczynającym się świętem¹⁰. Nauryz został przywrócony jako święto ogólnokazachskie na fali ideologicznego ożywienia nastrojów narodowych. Zaangażowani byli konkretni działacze i członkowie kazachskiej elity narodowej.

RÓŻNE OBLICZA ŚWIĘTOWANIA NAURYZU

Podczas badania terenowego w Kazachstanie w 2018 roku miałam okazję poznać cztery sposoby obchodzenia Nauryzu. Opiszę je szczegółowo. Były to:

(a) oficjalny, centralny, ogólnopaństwowy Nauryz, zaobserwowany w aktywności mediów;

(b) Nauryz miejski, osiedlowy, regionalny, lokalny;

(c) Nauryz rodzinny, domowy, z „przechodnimi” gośćmi zewnętrznymi;

(d) Nauryz środowiskowy, uliczny, organizowany oddolnie.

Typy (c) i (d) mają bardziej prywatny charakter, polegają na aktywizacji grup rodzinnych i sąsiedzkich bez ingerencji administracji i czynników centralnych.

Nauryz ogólnopaństwowy, oficjalny

Sposób celebrowania Nauryzu określony jako centralny przybiera rozmaite formy. W czasie badania terenowego obserwowałam trzy wersje celebracji Nauryzu o charakterze publicznym: w Atyrau w dniu 14 marca, w Ałmaty 22 marca, a także transmisje telewizyjne z różnych miast Kazachstanu 22 marca 2018 r. W wersji ogólnopaństwowej, centralnie kierowanej, obchody Nauryzu mają charakter oficjalny, akceptowany przez władzę.

Atyrau, 14 marca 2018 r. W tym dniu na głównym placu miasta odbywa się teatralizowana, starannie przygotowana choreograficznie ceremonia święta. Przez jej detaliczny opis postaram się udokumentować szeroki zakres treści kulturowych organizowanych centralnie i rozbudowywanych przez kręgi artystyczne. Plac jest okolony sześcioma jurtami,

¹⁰ 8/9 marca to według kalendarza juliańskiego odpowiednik 21/22 marca według kalendarza gregoriańskiego.

w każdej prezentowane są inne aspekty życia koczowniczego. Pośrodku znajduje się scena, a przed nią rzędy krzeseł z ciepłymi kocami do nakrycia się (temperatura przy pełnym słońcu wynosi w południe –11 stopni Celsjusza), wysoko umieszczone są trzy ekrany. Publiczność jest ubrana odświętnie. Część starszych kobiet na widowni ma na głowie wysokie białe czapki ozdobione czerwonym wzorem, czasem czapka jest złoto-brązowa. Wiele pań nosi ciemnoczerwoną aksamitną kamizelkę, czasem aksamitny chałat. Do zwykłego stroju wprowadzane są elementy stroju tradycyjnego, może to być tylko czapka, jakiś wzór na którejś części garderoby, czasem biżuteria — znaki sygnalizujące kulturową przynależność. Są to wyrwane fragmenty konstruowanego kanonu kazachskiej kultury, manifestowane właśnie podczas tego typu publicznej celebracji.

Gdy zaczyna się spektakl, na estradzie pojawiają się szybko zmieniające się sceny i postaci: kobiety uczestniczące w pokazie ubrane są w białe suknie z kamizelkami zdobionymi tradycyjnymi wzorami kazachskimi, a dziewczyny noszą wysokie czerwone czapki z łabędzimi piórami na czubku. Równocześnie na trzech ekranach wyświetlane są scenki z życia kazachskiego — a w każdym razie prezentowanego jako kazachskie. Występują w nich zarówno ludzie starzy, jak i dzieci, co podkreśla trwałość międzypokoleniowego przekazu kulturowego i międzypokoleniowej więzi. Następnie widzimy paradę ukazującą wszystkie ważne składowe społeczeństwa kazachskiego. Na koniach jadą mężczyźni, chłopcy, dziewczynki, a potem starsze osoby — i tym razem podkreślony jest kontakt pokoleń. Starsza pani przejeżdża na wielbłądzie, młody chłopak na koniu, również dzieci przejeżdżają na koniach. Pokazane są elementy tradycyjnego życia w stepie w wykonaniu dorosłych i dzieci. Pojawiają się też dzielni wojownicy z berkutami (szkolonymi orłami). Na ekranach ukazane są wyścigi konne, w których biorą udział także kobiety. Wyświetlana jest dramatyczna scena zamieci śnieżnej z groźnym szumem wiatru: w nieodległych czasach koczowniczego życia burza śnieżna była — zwłaszcza na stepach północnego Kazachstanu — ogromnym zagrożeniem życia całych grup ludzkich. W pokazywanym następnie spektaklu zamieć śnieżna pojawia się jako ważny element cyklu rocznego życia Kazachów.

Grozę sytuacji, która z burzy śnieżnej może wynikać, łagodzi kolejna scena — dziecięcy taniec: dziewczynki-śnieżynki wesoło tańczą ubrane na biało. Rozpoczyna się gwałtowna przemiana świata przyrody — starsza pani, przedstawiana jako władczyni ognia, wypowiada pozdrowienie, które rozpoczyna odrodzenie się przyrody po zimie, ożywienie, odnowę, pobudzenie do życia ziemi po straszliwych śnieżycach. W następnej scenie chłopcy wykonują tańce akrobatyczne, które pokazują ich sprawność

fizyczną i żywotność, a na ekranach ukazują się mężczyźni z berkutami na tle wspaniałych krajobrazów górskich. Towarzyszą im stylizowane obrazy kazachskiej przeszłości: cykl życia od dzieciństwa przez małżeństwo, wychowanie dzieci od wczesnych lat życia po dorosłość. Solista śpiewa pieśń o rzece Ural, a na ekranie pojawia się obraz rzeki.

Następnie pokazany jest wybuch wiosny: kwiaty rozkwitają, na scenę wychodzi staruszek, wyprowadza na trawę różne zwierzęta (nie tylko hodowlane) — życie się budzi. Staruszek z białą brodą opowiada, że tak było od zawsze, wokół niego skaczą zwierzęta i dzieci, a on do nich przemawia. Wspaniała wiosna rozkwita, dziewczynki w zielonych sukienkach tańczą z wiankami na głowach. Następuje współczesny w stylu występ baletowy, ale w strojach widoczne są ludowe elementy kazachskie. Pod koniec spektaklu pojawia się na scenie ważny symbol kulturowy: olbrzymi kocioł, w którym gotuje się całego żrebaka, czemu towarzyszy rytualny taniec: dzieci tańczą taniec czarnego żrebienia. Ruchy są gwałtowne — mieszają się w nich elementy archaiczne z nowoczesnymi. Kolejno następuje ceremonia dzielenia się żywnością — rozdawana jest ugotowana konina. Jest to centralny dla Nauryzu akt dzielenia się pożywieniem — z jednego kotła jedzą wszyscy. Kolejno przedstawiony jest w teatralizowanej wersji obrzęd *kursu* — radosnego obejmowania się, które praktykuje się do dziś.

Ciąg dalszy występów sięga do współczesnych problemów Kazachstanu — jego wieloetnicznego i wielokulturowego charakteru. Na scenie spotykają się ludzie z różnych pokoleń, starsze kobiety obejmują się z radosnymi minami. Osoby te są w bardzo różnych strojach, witają inne narody turkijskie. Kolejno pieśni wykonują przedstawiciele różnych narodów: najpierw Nagajcy, a następnie Jakutka w stroju narodowym. W śpiewach powtarza się słowo „Kazachstan”, a na ekranie widzimy jeszcze jeden symbol wspólnego jedzenia i obowiązkowej gościnności — obraz stołu zastawionego jedzeniem, bogatego, dla wszystkich dostępnego. Teraz na ekranie przy śpiewie mężczyzny z Azerbejdżanu widzowie mogą obserwować azerbejdżańskie potrawy. Pokazują się przez chwilę Rosjanie, Ukraińcy, Koreańcy, Baszkirzy — narodowości rozpoznawać można po cechach ich stroju. Wszyscy — przemieszani — uosabiają symbolicznie wspólnotę narodów zapraszanych przez tradycyjny kazachski obrzęd wspólnotowy do jednego stołu.

Święto nabiera symbolicznego sensu: jest świętem kazachskim, ale zarazem wspólnotą ogarniającym całość różnorodnego społeczeństwa kraju. W sposób teatralny i symboliczny zostaje wyrażona ideologia kazachstańskiej wspólnoty narodów wieloetnicznego społeczeństwa. Pojawia się też gruziński taniec z szablami, co jest już wyjściem zarówno poza formu-

łę wspólnoty narodów żyjących w Kazachstanie, jak i poza ideę turkij-skiej wspólnoty etnicznej. Na koniec spektaklu starsza kobieta i starszy mężczyzna zwracają się do Stwórcy z prośbą o błogosławieństwo. Wypowiadane słowa mają sens polityczny: „dochodzimy do wniosku, że siła leży we wspólnocie, że należy ją budować, i że wszystko, co pozytywne, dzieje się dzięki prezydentowi Nazarabajewowi”. Po zakończeniu spektaklu widzowie odchodzą i odwiedzają otwarte stoiska reprezentujące różne narody: Ormian, Gruzinów, Ukraińców i wiele innych grup etnicznych, które mieszkają obecnie w Kazachstanie jako mniejszości i — zgodnie z tradycjami kazachskimi oraz polityką państwa — są traktowane jako równorzędne, równowartościowe grupy narodowe.

Niektórzy specjaliści w zakresie stosunków kulturowych w Azji Centralnej (tacy jak prof. Dosymbek Chatran) twierdzą, że opisana wersja pokazu świątecznego w Atyrau była „wyjątkowo przejrzysta, jaśniejsza, prostsza od preintelektualizowanych obchodów centralnych w Ałmaty” (wywiad 9). Etnograf ten zachwyca się spektaklem z Atyrau, podoba mu się zwłaszcza nacisk na tradycyjne elementy gospodarki, zrozumiałe dla wszystkich Kazachów. Za szczególnie cenne uważa sceny, w których pojawiają się tradycyjne zwierzęta hodowlane, sceny dotyczące koczownictwa. Są to najprostsze sytuacje życia w stepie, według uczonego, przejrzyste, zrozumiałe dla wszystkich Kazachów. Uznane wzbudzają także sceny polowania z berkutem oraz z psami, które odgrywają istotną rolę w gospodarce pasterskiej. Dosymbek Chatran chwali odwoływanie się podczas celebracji Nauryzu w Atyrau do tekstów sięgających do istoty filozoficznej święta, jaką jest odradzanie się świata. Porównuje ten jasny przekaz z zawiłymi scenariuszami wymyślanymi w środowisku intelektualistów kazachskich w stolicy: „Decydenci w Astanie wymyślają, żeby wszystko było oryginalnie i dlatego wszystko staje się skomplikowane i trudno zrozumieć” (wyw. 9). Etnograf nie bierze pod uwagę tego, że wszystkie scenariusze lokalnych i centralnych celebracji są wymyślane i akceptowane przez powołane w tym celu komitety specjalistów.

Ałmaty 22 marca 2018 r. W Ałmaty obchody publiczne odbywają się na jednym z głównych placów oraz na otaczających go terenach parkowych. Przestrzeń miejską wypełniają estrady, ekspozycje artefaktów symbolizujących kazachską przeszłość i przedmioty o wielkiej wartości symbolicznej: historyczne malowidła ludów traktowanych jako przodkowie Kazachów. Pojawiają się również wizerunki tradycyjnych kazachskich zwierząt hodowlanych — wielbłąda, konia, owcy — a także przedmiotów o wartości symbolicznej, takich jak kocioł do gotowania pokarmów

oraz jurty i wielkie wozy do transportu na terenach stepowych. Treści zorganizowane są w logiczną całość według scenariuszy przygotowanych przez specjalistów — komisje, komitety, w skład których obok naukowców wchodzi politycy. Obrady nad kolejną edycją święta zawsze odbywają się z udziałem osób reprezentujących władzę centralną, a także władze lokalne, co nadaje przedsięwzięciu charakter imprezy ogólnopństwowej, ogólnie wspieranej i sterowanej.

Podczas centralnych celebracji ważnym wątkiem są treści ludyczne — powszechna zabawa, konkursy, piknikowanie w gronie rodziny i przyjaciół. Całość ma formę etnofestiwalu, dla którego celebracja Nauryzu wydaje się pretekstem. Uderzające jest zestawienie oficjalnego, publicznego sposobu obchodzenia święta z jego rozrywkowym charakterem. Jest to rodzaj rozrywki estradowej, zbiorowego świętowania, które daje przyjemność bycia w gromadzie, przebywania z grupą ludzi podobnych, w wesołym tłumie. Uczestnicy mogą obejrzyć atrakcyjne występy, wystawiane na sprzedaż przedmioty, instalacje artystyczne. Wszystko to jest przedstawiane w sposób wystawny, graniczący z przepychem, czasem osiągnięty tandetnymi środkami — jest bogato złożone, mieni się wzorami i barwami. W repertuarze występujących zespołów znajdują piosenki popularne, ale też stare, dobrze znane i lubiane kazachskie pieśni, w których dominują tematy rodzinnej ziemi i matki¹¹. Treści prezentowane podczas imprezy festiwalowej świadczą o tym, że twórcy scenariuszy skupiają się na kompleksie podstawowych dla kultury kazachskiej symboli i wartości. Pokazy jazdy konnej, pasterstwa i polowania ukazują wartość tradycyjnego koczowniczego trybu życia związanego z przyrodą, na którym — jak często podkreślają badacze i „zwykli ludzie” — zbudowana jest historia i wspólnota kazachska.

Drugi eksponowany podczas celebracji Nauryzu wątek kazachskiej tożsamości wiąże się z treściami historycznymi. Sięga się do bardzo odległej historii (tej sprzed kilkuset lat), przywołuje się pamięć bohaterstwa kazachskich wojowników, zwycięskich wojen, honorowych postaci kazachskiej polityki. Są także odwołania do kazachskiej historii sprzed kilku tysięcy lat — malowidła w „stylu zwierzęcym”, atrakcyjny obiekt archeologiczny z okazji Nauryzu prezentowany szerokiej publiczności.

Trzeci wątek historyczno-polityczny eksponowany podczas centralnych obchodów to dzieje chanatów — kazachskich jednostek organizacyjnych, którymi kierowali wielcy wodzowie (chanowie). Były to sa-

¹¹ Przypomina to repertuar świąteczny buriackich etnofestiwali: Altargany, Nocy Jochora, Jorłyńskich Igrzysk (zob. Nowicka 2016, 2014, 2013).

modzielne organizmy polityczne, których niezależność jest podkreślana i stanowi źródło dumy. Akcentowana jest samodzielność i niezależność polityczna Kazachów w przeszłości. Pokazuje się, jak w dawnych czasach umieli oni skutecznie prowadzić własną politykę. Jest to element budujący współczesne poczucie wspólnoty i siły państwa kazachskiego.

Programy telewizyjne 22 marca 2018 r. Celebracjom publicznym towarzyszą projekty medialne, głównie całodniowe programy telewizyjne, w których dominują występy artystów kazachskich, prezentujących szerokie spectrum kazachskiej sztuki — od pieśni ludowych do twórczości operowej i baletowej oraz nowoczesnej muzyki popularnej. Językiem piosenek, pieśni i spektakli jest głównie kazachski, choć zdarzają się też programy prowadzone częściowo po rosyjsku.

Nauryz lokalny, regionalny

Drugi sposób obchodzenia Nauryzu polega na lokalnych, sąsiedzkich ceremoniach. Ich obserwację przeprowadzałam w dwóch miejscach: położonej z dala od centrum nowej, eleganckiej dzielnicy miasta Almaty — Alatau, a także w osadzie Kidirbekuly, położonej 80 km na zachód od Almaty (dystrykt Uzynagash).

W Alatau znajduje się malutkie, nowoczesne, świetnie zorganizowane muzeum etnograficzne „Multimedia center of traditional music”, zlokalizowane na wysokim pierwszym piętrze nowoczesnego biurowca. Na parterze budynku zorganizowano imprezę publiczną, którą można określić jako etnopiknik lub festiwal etnograficzny. W olbrzymim holu odbywają się warsztaty i wyrób przedmiotów, na przykład ozdób z gliny opartych na tradycyjnym wzornictwie. Ekspozuje się hafty, torebki, ręcznie wykonaną biżuterię — część na sprzedaż, część tylko do oglądania. Cały obszerny teren celebracji wypełniają unowocześnione jurty oraz wozy, na których wożono rozebrane na części jurty i dobytek podczas zmiany miejsca koczowania. Obchody przybierają formę etnofestynu. W wielu miejscach można zobaczyć tradycyjne kazachskie instrumenty muzyczne, choć swoje instrumenty prezentują też Uzbegy. Na szczególną uwagę zasługuje występ dwóch śpiewaków z akompaniamentem dombry — to tradycyjny śpiew kazachski. Zabawa się rozwija: na szczudłach chodzi mężczyzna w stroju kazachskim, ludzie w różnym wieku robią sobie zdjęcia: wykorzystują ubrany w strój kazachski manekin, w odpowiednim miejscu umieszczają swoje głowy. Festynowy charakter imprezy podkreśla jej oprawa: wśród elementów uroczystości trafiamy też na pokazy i zawody sportowe.

Drugim miejscem obserwacji była osada Kidirbekuly, w czasach sowieckich określana jako osiedle przemysłowe typu miejskiego, Młoda mieszkanka miejscowości, pochodząca z grupy przybyszów kazachskich z Uzbekistanu (z Republiki Karakałpacji), opowiada, że jeszcze kilka lat temu z okazji Nauryzu konstruowano tam długie stoły, przy których zasiadali wszyscy mieszkańcy miejscowości bez względu na ich terytorialne pochodzenie, w tym reemigranci kazachscy z innych krajów. Wspólnotowość jednak maleje, coraz mniej ludzi spożywa wspólnie ceremonialny posiłek. „Ludzie są coraz mniej zainteresowani, obchody stają się nudne” — opowiada rozmówczyni (wywiad 8). W ciągu ostatnich dziesięciu lat z terytoriów państw sąsiednich przybyły duże grupy migrantów powrotnych narodowości kazachskiej, zaproszonych przez władze Kazachstanu. Ma to z pewnością wpływ na sposób obchodzenia Nauryzu w tych wielu populacyjnie zmieszanych miejscowościach.

Nauryz rodzinny, domowy

Przetrwał także tradycyjny sposób obchodzenia Nauryzu. Około 30 km od Ałmaty znajduje się wieś-aul Rajymbek (rejon karasajski, obwód ałmatyński), do której przybyli Kazachowie z Mongolii, ściśle zachowujący tradycyjną obyczajowość kazachską, a także kazachski język. Wielu z nich w ogóle nie zna języka rosyjskiego, w odróżnieniu od Kazachów i innych narodowości od pokoleń zamieszkałych w Kazachstanie.

Jestem gościem jednej z rodzin, uczestniczę w wielkim rodzinnym przyjęciu ze wspianale zastawionym stołem, z tradycyjnymi potrawami specjalnie przygotowywanymi na okazję Nauryzu. Około południa uroczystość rozpoczyna najstarszy mężczyzna krótką modlitwą muzułmańską wypowiedaną w imieniu wszystkich uczestników. Po niej wszyscy zaczynają ucztowanie. Po jakimś czasie pojawiają się osoby odwiedzające — wpadające na krótszą lub dłuższą chwilę. Muszą koniecznie poczęstować się czymś ze stołu. Ucztujący gawędzą, stale zmieniają się przy stole, jedni wychodzą, inni siedzą dłużej, niektórzy wpadają na chwilę, zjedzą kawałek mięsa lub pieczywa (*boursak*), zamienią kilka słów z gospodarzami i wychodzą. Biesiadnicy starszego pokolenia wspominają, jak się świętowało Nauryz, gdy mieszkali w Mongolii, gdzie ludzie żyli w dużych odległościach od siebie. Wówczas w każdej jurcie w dużym kotle przyszykowana była świąteczna potrawa — *nauryz koże*. W otwartej jurcie zostawiało się pełen kocioł i wychodziło się, aby odwiedzić inne jurty, czasem położone w odległości kilku kilometrów. Ludzie odwiedzali się wzajemnie — każdy, kto wchodził do jurty, bez względu na to, czy zastawał gospodarzy czy

nie, obowiązkowo nalewał sobie miskę *koże*, potem szedł do następnej jurty. Ponieważ odległości między jurtami były duże, mogło się zdarzyć, że „sąsiedzi” w ogóle się podczas Nauryzu nie spotkali, ale spróbowali nawzajem swojego *koże*. Mogli natomiast spotkać w jurcie kogoś innego, nie gospodarza. Dziś migranci powrotni z Mongolii nie praktykują takiego sposobu świętowania Nauryzu, ale wspominają z sentymentem tamte czasy. Obecnie dawny obyczaj zastępują szybkie wizyty z równie szybkim poczęstunkiem.

Nauryz uliczny

Czwarty sposób obchodzenia Nauryzu poznałam na peryferiach Ałmaty, ale w terenie zurbanizowanym. W sklepie przy jednej z ulic zorganizowali się sąsiedzi — ugotowali razem *koże*. Młodzi chłopcy (w wieku studenckim) Daniar i Nurłan wynieśli kocioł na ulicę, umieścili na stole bardzo ładnie przykrytym świątecznym obrusem. Do stołu zasiadło kilku przyjaciół oraz zaproszone osoby, w tym badaczka z Polski. Przechodzący ludzie — kto miał ochotę (a zwykle miał), nawet przypadkowi przechodnie — zatrzymywali się i nabierali sobie do miseczki potrawy. Wśród przypadkowych osób znalazły się też dwie Rosjanki trochę nietrzeźwe, nadmiernie wylewne i bezpośrednie w kontaktach. One też częstowały się *koże*. Obrzęd w tym przypadku miał charakter dzielenia się jedzeniem ze wszystkimi — było to zaznaczanie wspólnoty, które można określić jako rodzaj *agape*.

KAZACHSKI KANON KULTUROWY W OBCHODACH NAURYZU

W czasie obchodów Nauryzu jako stały element pojawiają się pewne symbole, myśli, idee, które można dostrzec w postaci materialnej lub które opisują uczestnicy podczas wywiadów i nieformalnych rozmów. Część tych składników symbolicznych, konstruowanych i propagowanych podczas celebracji Nauryzu jest powszechnie znana, dla wszystkich zrozumiała i bliska, a inne dobrze potrafią wymienić, opisać i zanalizować tylko specjaliści, miejscowi etnografowie i historycy, skoncentrowani na kazachskiej tradycji. Tutaj przedstawię je w wersji funkcjonującej w potocznej świadomości społecznej.

Kocioł. Symboliczny sens ma Kocioł, w którym podczas Nauryzu szykuje się rodzaj gęstej zupy określanej jako *nauryz kože*. Przez uczestników i organizatorów obrzędów kocioł jest uznawany za niezbędny element celebracji i nazywany ważnym dla Kazachów słowem *tokut*. Jest to wielkie naczynie, z którego będą jedli wszyscy podczas rytualnego

dzielenia się żywnością. Przez etnografów kocioł jest przedstawiany jako symbol siły, bogactwa, powodzenia, energii — wszystkiego, co istotne. W tradycyjnym myśleniu Kazachów obfitość żywności podczas obchodów Nauryzu miała zapewnić dobrobyt w ciągu rozpoczynającego się roku. W formie teatralizowanej rytuał ten odtwarzany jest w czasie publicznej celebracji święta, które postrzega się jako obrzęd oczywisty, słuszny, a także pożyteczny i wartościowy. Wspólne naczynie, wspólne jedzenie potrawy przeznaczonej dla wszystkich (czasem przypadkowych gości, nie zawsze narodowości kazachskiej) stanowi przejaw turnerowskiej *communitas*.

Nauryz koże. W kotle gotowana jest rytualna potrawa — gęsta zupa. Potrawa ta obowiązkowo stanowi część celebracji Nauryzu, uznaje się ją za emblematyczny składnik kazachskiej tożsamości. *Nauryz koże* określane jest jako „potrawa rytualna” oraz „specyfika kazachska”. Składa się z siedmiu podstawowych składników. Liczba 7 nie jest przypadkowa — według turkijskich wierzeń ma właściwości magiczne. Wszyscy wiedzą, że składników ma być siedem, ale tylko etnografowie i historycy sprawnie je wymieniają: woda, mięso, sól, tłuszcz, mąka, ziarna (może to być ryż, kukurydza, pszenica), mleko. Mają one symbolizować: radość, szczęście, mądrość, zdrowie, bogactwo, szybkość, wysokość, boską opiekę. Inaczej te symboliczne treści bywają wyrażane następująco: siedem składników *nauryz koże* symbolizuje siedem cnót lub właściwości: radość, sukces, inteligencja, zdrowie, zamożność, sprawność fizyczna, bezpieczeństwo. Jeszcze inaczej mówi się, że składniki *nauryz koże* symbolizują aspekty początku życia: wzrost, powodzenie, szczęście, bogactwo, zdrowie, mądrość i siły niebieskie. W bogatej symbolice *koże* obowiązuje liczba 7: *koże* tradycyjnie wlewano do siedmiu misek, które stawiano przed siedmioma „starymi, mądrymi ludźmi” (*aksakal*). Każda osoba powinna ugościć siedem osób i sama odwiedzić siedem domów (Kartaeva, Habijanowa 2017). Na ogół moi rozmówcy wymieniali 4 lub 5 składników potrawy, nie odwołując się do żadnych symbolicznych czy magicznych właściwości, a jedynie do faktu, że *nauryz koże* to u Kazachów tradycyjnie ważna potrawa świąteczna. Ponadto twierdzono, że każda gospodyni ma swoją własną recepturę. Istotnie, *nauryz koże* smakowało różnie, w różnych miejscach miało nieco inny skład, proporcje składników i konsystencję. Czasem gospodynie mówiły nawet o jedenastu składnikach *koże*, a nie o przepisowych siedmiu. *Nauryz koże* to nazwa przyjęta ogólnie, ale w poszczególnych regionach są używane nazwy lokalne: we wschodnim kazachstanie *kut-koże* czyli mnogie, obfite pożywienie. Na południu Kazachstanu — *tliu koże*, co oznacza „prosić Boga”, gdyż w okresie Nauryzu Kazachowie prosili

Boga o dobry rok. Kazachowie z dorzecza Syrdarii używają nazwy *żytku kuzie* — dosłownie „ciepłe jedzenie” — nie jedzono zupy bardzo gorącej: gdy bulion z mięsem ostygł, dodawali ziarna i dobrze ukiszony airan. Różnorodność sposobów przygotowywania *koże* jest powodem do dumy, podobnie jak wszelka regionalna i lokalna różnorodność kulturowa narodu kazachskiego.

Inne potrawy w jadłospisie Nauryzu, uznane za kazachskie: *boursaki* — bułeczki smażone w tłuszczu; poza tym *beszbarmak*, *kuyrdak*, a także rodzaj kielbasy z mięsa końskiego — *kazy*.

Końskie mięso pojawia się albo w postaci kawałków w zupie *koże*, albo jako specyficzna kielbasa — *kazy*. Nie używa się świeżego mięsa końskiego, ponieważ tradycyjnie podczas Nauryzu nie zabijało się zwierząt. „Nie wolno było szykować noża dla zarżnięcia zwierzęcia” — jak tłumaczy Tattygul Kartaeva (2017). Jadło się resztki suszonego i wędzonego mięsa, które zostały się po zimie. Gotowało się je w samej wodzie — powstawał gęsty bulion. Mięso końskie było cenione najwyżej, co kazachscy uczeni wiążą z hierarchią zwierząt uznawaną przez koczowników.

Kazachska sztuka. Tradycyjne — jako tradycyjne promowane i tak opisywane — są powszechnie pojawiające się podczas Nauryzu kazachskie elementy kultury związane ze sztuką, zwłaszcza instrumenty muzyczne. W tym najważniejszy instrument szarpany — *dombra*. Wykonuje się na nim utwory tradycyjne i nowo skomponowane, organizuje się konkursy wykonawcze. Na *dombra* akompaniuje się też tradycyjnym wykonaniem wokalnym. Do tej kategorii obiektów symbolicznych należy zaliczyć także stroje, takie jak czapki i kamizelki — wszystko z bogatymi zdobieniami — a także męskie buty z zadartym noskiem (by podczas chodzenia ochronić żywe istoty) i ogromny repertuar drobnych ozdobnych przyborów pasterkich.

Koczownictwo. Cały kompleks idei uosabiają tu przedmioty nawiązujące do istoty koczowniczego pasterstwa. Jurta — jako dom koczownika — jest powszechnie obecna na piknikach, podczas etnofestiwalowych form obchodzenia Nauryzu. Jurty często mają charakter unowocześniony, są to konstrukcje raczej na jurtę stylizowane niż dążące do oddania pierwotnego wzorca. Podczas publicznej celebracji Nauryzu pełnią one funkcje edukacyjne, eksponuje się w nich tradycyjne przedmioty, na przykład różnego typu pojemniki na kumys, traktowany kiedyś jako picie i pokarm na długą podróż. Dobrze przeszkoleni pracownicy kultury informują odwiedzających o zasadach funkcjonowania jurty, na przykład o obowiązku utrzymania w pionie głównego masztu jurty, a także o sposobach używania poszczególnych przedmiotów. Przy czym odwiedzającym ukazuje się

żywołność ideowej, a nie tylko materialnej, treści kultury koczowników, ich systemu wartości, wyrażającego się w najdrobniejszych czynnościach (np. istotna czynność dojenia kobył). Jurta wraz z wewnętrznym wyposażeniem, w tym ze swoistymi przyborami do pracy ze zwierzętami, pamięcią o metodach działania pasterza, jest ważnym składnikiem kazachskiego światopoglądu. Koczownicze pasterstwo jest wątkiem organizującym apologię źródeł kazachskiej kultury (Sejdimbek 2012). Zarazem wskazuje się też, że rolnictwo na tereny Kazachstanu nie zostało przyniesione przez Rosjan, jak to było przedstawiane w propagandzie okresu radzieckiego i carskiego, ale było tu znane już od epoki brązu.

PODSUMOWANIE: NAURYZ W POLITYCE KULTURALNEJ KAZACHSTANU

Kluczowym wątkiem społecznego wymiaru obchodów Nauryzu jest bez wątpienia zaangażowanie władzy politycznej Kazachstanu, która wspiera odrodzenie się święta Nauryz i wznowienie — a raczej wykreowanie — jego obchodów. Podnoszone są różne wątki ideologiczne: dobrze znany starszemu pokoleniu socjalistyczny internacjonalizm, globalistyczne procesy kulturowe, ruch odnowy narodowej, ideologia euroazjatycka, a także islam (Adams, Rustemova 2009). Z punktu widzenia polityki władz państwa kazachskiego — na mocy konstytucji posiadającego charakter świecki — Nauryz jest wyjątkowo wygodną formą celebracji treści kulturowych. Jest to święto, w którym dostrzegamy sakralizację pewnych sfer życia i działań (w tym rytuałów i przedmiotów), ale formalnie jest to święto o charakterze pozareligijnym. Nie odwołuje się do idei bóstwa, świętości bytów pozaziemskich, świata nadprzyrodzonego. Ma pochodzenie dawne, archaiczne. Sprawia to, że obrzędowość Nauryzu w jego wszelkich wersjach jest akceptowalna dla osób o różnych przynależnościach religijnych i odmiennych światopoglądach, w tym muzułmanów i chrześcijan, a także dla ateistów czy osób religijnie obojętnych. Rozwijane są natomiast wątki kluczowe dla różnych obszarów tradycyjnej kultury przedislamskiej, na których władze Kazachstanu budują wspólnotę i poczucie więzi narodowej wszystkich Kazachów.

Nauryz jako wielowarstwowe, wieloaspektowe zjawisko kulturowe z różnych względów jest niezwykle wygodny dla posługujących się nim polityków. Pozwala na wiele sposobów interpretacji, na odwoływanie się do różnych jego warstw w różnych sytuacjach i okolicznościach. Ma aspekt sakralny, wyrażający się w dążeniu do fizycznego i duchowego oczyszczenia, które odbywa się poprzez materialne czyszczenie otoczenia (domów, ubrań, sprzętów domowych), a także przez „czyszczenie” stosunków mię-

dzyludzkich¹². W ten sposób pojawia się w obrzędowości Nauryzu aspekt w gruncie rzeczy religijny lub bez wątpienia sakralny, a przez swój wymiar przyrodniczy święto dotyczy całego świata. Nauryz ma charakter uniwersalistyczny, ogólnoludzki — częstowani i akceptowani winni być wszyscy: swoi i obcy, Kazachowie i członkowie wszelkich innych narodów, znani i nieznani. Każdy może brać udział w święcie. Do jednego wspólnego kotła z rytualną potrawą *koze* zasiadają wszyscy. Poprzez częstowanie, karmienie dokonuje się akt dzielenia się pożywieniem — elementarny symbol wspólnoty. Ponadto święto to ma aspekt narodowy, gdyż podkreślana jest jego pradawna kazachskość — źródła tkwiące w odległej przeszłości nadają mu charakter wydarzenia tradycyjnego. Ta wielowarstwowość, wieloaspektowość powoduje, że jest to święto bardzo „wygodne” w sensie politycznym, łatwo poddające się manipulacji, łatwo na różne sposoby i do różnych celów wykorzystywane. Bogactwo możliwości interpretacji poszczególnych obrzędów, idei, przedmiotów i znaczeń dostarcza wielu możliwości zarówno rządzącym, jak i przeciętnym uczestnikom. W określonych okolicznościach nacisk można położyć na jeden z wielu wymiarów Nauryzu i zawsze interpretacja będzie się mieściła w koncepcji święta — w jego prawdziwym, właściwym odczytaniu. Ponadto wygodne jest dla mieszkańców wieloetnicznego, wieloreligijnego, a w dużej mierze zateizowanego kraju — także przez swój formalnie niereligijny charakter przy jednoczesnej tendencji do sakralizacji treści narodowych, narodowego kanonu kulturowego.

Wszystkie sposoby świętowania Nauryzu odwołują się do pierwotnej motywacji podtrzymywania wspólnoty, jej odtwarzania i wzmocnienia. Istotę Nauryzu może oddawać formuła: *wspólnota ponad wszystko*. Budowanie wieloetnicznego społeczeństwa kraju na podwalinach kazachskiego etnosu wymaga co najmniej wzmocnienia etnicznej wspólnoty ogólnokazachskiej — narodu tytularnego, a docelowo też wspólnoty międzyetnicznej mieszkańców Kazachstanu. Dotyczy to zarówno poziomu psychologicznego, jak i społecznego. Propagując i wspierając celebrację Nauryzu, władze Kazachstanu odwołują się do wspólnotowości prowadzącej do ukształtowania się *communitas* w warunkach bliskiego, spontanicznego — choć zarazem w pewien sposób organizowanego — kontaktu międzyludzkiego, z jakim mamy do czynienia podczas obrzędów zbiorowych nawet wówczas, gdy — tak jak w przypadku Nauryzu — nie mają one charakteru religijnego. Podczas przebywania w większej zbiorowości,

¹² Znane w różnych religiach, na przykład w judaizmie. Ma związek z uzyskiwaniem rytualnej czystości i likwidacją (lub zapobieganiem) skalania.

gdy zachowania i obrazy powstające w myśleniu jednostek są skoordynowane dzięki wspólnym wartościom, pojawia się poczucie wspólnoty. W koncepcji Turnera istota społeczeństwa sięga do aspektów głębszych niż podziały społeczne, władza, hierarchia. *Communitas* „angażuje całego człowieka w jego relacji do drugiego całego człowieka” (Turner 2003, s. 264). Gdy powstaje wspólnota na wyższym poziomie społecznym (etnicznym, narodowym), pojawia się tendencja do poszerzania więzi, odczuwania bliskości. Przeżycie chwili „dane, a nie negocjowane” przełamuje wszystkie granice, ignorując różnice regionalne, plemienne, rodowe, historyczne. Różnice są przyjmowane lub tolerowane, a nie uwypuklane jako agresywna opozycja (zob. Turner 2003). To całościowe uczestnictwo w rytuale, zgromadzeniu, wspólnym działaniu stwarza podstawę więzi społecznej uczestników zgromadzenia. Jak pisał Victor Turner (2005), publiczne wydarzenia, na przykład koncerty, widowiska sportowe, a nawet przedstawienia teatralne, nie zaburzają, nie podważają istniejącej struktury, ale ją w podstawowy sposób zawieszają, okresowo ignorując. W czasie wspólnej zabawy, podczas odbioru tych samych treści w myśleniu jednostki może dochodzić do chwilowego zmniejszenia wagi strukturalnych podziałów na rzecz poczucia braterstwa.

Istnieje jeszcze inny element tego procesu, na który zwraca uwagę Michael Herzfeld (2007, s. 14): „opanowanie formy kulturowej pozwala na znaczącą grę zawartością kulturową”. Atrakcyjność wspólnej zabawy wzrasta w środowisku własnej grupy etnicznej, wzmagając poczucie intymności kulturowej. Uczestnictwo w wydarzeniach zbiorowych może zmienić głęboko przekonania dotyczące tożsamości społecznej jednostki. Dobrze opisuje istotny aspekt Nauryzu obchodzonego we współczesnym Kazachstanie spostrzeżenie Tima Edensora dotyczące sposobów oddziaływania władz na stan społeczeństwa: „W zarządzaniu sceną symbolicznych przestrzeni i wydarzeń narodowych dąży się obecnie do wykorzystywania mniej dydaktycznych form edukacji, w których afektywne, zmysłowe i zdominowane przez media inscenizacje łączą się z edukacją i tworzą syntetyczną formę zwaną *edutainment*, edukację poprzez rozrywkę” (Edensor 2004, s. 113). Nie bez powodu kontekstem, który się powtarza we współczesnych obchodach Nauryzu, jest tworzenie i wzmacnianie ogólnonarodowej więzi i poczucia wspólnoty ponadplemiennej lub ponadregionalnej — budowanie kultury narodowej przez ukazywanie wspólnoty w różnorodności (mniej ważnej niż wspólnota). Społeczeństwo, naród, ogólnopaństwowa jedność etniczna, a nawet ponadetniczna, uzyskiwana jest za pomocą odwołań do odradzanej, odtwarzanej tradycji. Świętowanie Nauryzu wyjątkowo dobrze służy polityce władz Kazachstanu, gdyż za-

wiera koncepcję wspólnoty, w sposób najbardziej przejrzysty i dosłowny wyrażającą się pierwotnym w swojej wymowie akcie dzielenia się żywnością. Pojawia się forma integrowania wokół jednego systemu wartości, rytuałów, wzorów zachowania, przedmiotów — zróżnicowanych, ale bio-rących początek w kazachskiej tradycji.

Społeczny, wspólnotowy aspekt Nauryzu jest obecny w wypowiedziach wszystkich moich rozmówców, występuje także w analizie poszczególnych powtarzających się składników symbolicznych celebracji. Z obu tych perspektyw Nauryz jawi się jako święto głęboko wspólnotowe — wspólnotę manifestujące i budujące. Dana Omirgazy (2019) pisze z ideologicznym zapalem: „Dzisiaj to gorące święto jest na równi drogie wszystkim ludziom mieszkającym w wielonarodowym kraju”.

BIBLIOGRAFIA

- Adams Laura L., Rustemova Assel, 2009, *Mass Spectacle and Styles of Governmentality in Kazakhstan and Uzbekistan*, „Europe—Asia Studies”, t. 61 (7): 1249–1276.
- Aitymbetov Nurken, Toktarov Ermek, Ormakhanova Yenlik, 2015, *Nation-Building in Kazakhstan: Kazakh and Kazakhstani Identities Controversy*, „Bilig — Turk Dunyası Sosyal Bilimler Dergisi”, t. 74, s. 1–20.
- Attar Aki, 1998, *Nawruz in Tajikistan: Ritual or Politics?*, w: Touradj Atabaki, John O’Kane (red.), *Post-Soviet Central Asia*, Tauris Academic Studies, London–New York.
- Babadzan Alain, 2000, *Anthropology, Nationalism and “the Invention of Tradition”*, „Anthropological Forum”, t. 10, nr 2.
- Bremmer Ian, 1994, *Nazarbaev and the North: State-building and Ethnic Relations in Kazakhstan*, „Ethnic and Racial Studies”, t. 17(4), s. 619–635.
- Edensor Tim, 2004, *Tożsamość narodowa, kultura popularna i życie codzienne*, tłum. Agata Sadza, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Herzfeld Michael, 2007, *Zażyłość kulturowa: poetyka społeczna w państwie narodowym*, tłum. Michał Buchowski, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Hobsbawm Eric, Ranger Terence, 2008, *Tradycja wynaleziona*, tłum. Mieczysław Godyń, Filip Godyń, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Kargabekova R., 2017, *The Problem of the Heritage of Knowledge and Skills in the Art. Of Jewelry of Kazakhs (based on the materials of the ethnographic expedition to the South Kazakhstan region)*, w: *Ұлы дала мұралары*, Astana (https://dinalmobl.kz/ebook_448/index.html#ps).
- Kartaeva Tattygul, Habijanova Gulnar, 2017, *Kazak kùltüründe nevrüz ve nevrüzname bayramı ritüelleri, özellikleri / The Peculiarities of Rituals, Ceremonies Nauryz and Nauryznama Holiday among the Kazakhs*, „Turkish Culture & Hacı Bektas Veli Research Quarterly”, t. 82, s. 107–124.
- Kesici Özgecan, 2011, *The Dilemma in the Nation-Building Process: The Kazakh or Kazakhstan Nation?*, „Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe”, t. 10, nr 1, s. 31–58.
- Nowicka Ewa, 2012, „*Noc Jochora*” — *tradycja konstruowana i rekonstruowana*, „Przegląd Filozoficzno-Literacki”, nr 4.

- Nowicka Ewa, 2013, *Altargana. Studium kultury festiwalowej*, „Studia Migracyjne — Przegląd Polonijny”, t. 39, nr 1, s. 147–164.
- Nowicka Ewa, 2016, *Korzenie Altargany sięgają głęboko. Buriaci we współczesnym świecie*, Nomos, Kraków.
- Nowicka Ewa, 2017, *Tradycja odnaleziona. Studium współczesnej kultury buriackiej*, w: Piotr Głuszowski (red.), *Syberia. Wizje literackie — wizje dokumentalne*, Instytut Rusycystyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Omirgazy Dana, 2019, *Nauryz — Eternal Holiday of Reconciliation and Hope* (<https://www.ed-gekkz.com/nauryz-eternal-holiday-of-reconciliation-and-hope> [dostęp: 22.02.2019]).
- Penkala-Gawęcka Danuta, 2009, *Mikropolityka etniczności. Obchody wiosennego święta Nauryz w postsowieckim Kazachstanie*, „Etnografia Polska”, t. 53, z. 1–2, s. 5–19.
- Sahanova Nurila 1998, *Mir tradicionnoj kultury kazahov, Qazaqstan, Almaty*.
- Sautbekova A.G., 2017, *Traditions and Customs of Kazakh Traditional Clothing (based on field materials in South*, w: *Ұлы дала мұралары*, Astana (https://dinalmobl.kz/ebook_448/index.html#ps).
- Sejdimbek Aksieleu, 2012, *Mir Kazachow*, Foljant, Astana.
- Suraganova Z.K., 2017, *The Nauryz — Intangible Cultural Heritage of the Peoples of Eurasia as the Basis for Intercultural Dialogue*, w: *Ұлы дала мұралары*, Astana (https://dinalmobl.kz/ebook_448/index.html#ps).
- Szyjewski Andrzej, 2006, *Człowiek w drodze do życia sakralnego: sacrum, rytuał i symbol w koncepcji Victora Turnera*, w: Victor Turner, *Las symboli. Aspekty rytuałów u ludu Ndembu*, tłum. Andrzej Szyjewski, Nomos, Kraków, s. I–XXX.
- Turner Victor, 2003, *Liminalność i communitas*, w: Marian Kempny, Ewa Nowicka (red.), *Badanie kultury. Elementy teorii antropologicznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Turner Victor, 2005, *Gry społeczne, pola i metafory. Symboliczne działanie w społeczeństwie*, tłum. Wojciech Usakiewicz, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Zhakhankyzy G., 2017, *Seasonal Holidays of Our Wide Steppe*, w: *Ұлы дала мұралары*, Astana (https://dinalmobl.kz/ebook_448/index.html#ps).

COMMUNITY THROUGH CELEBRATIONS: NAURYZ IN CONTEMPORARY KAZAKHSTAN

Ewa Nowicka
(Collegium Civitas)

Abstract

The author aims to capture the significance of the celebration of Nauryz, the ancient celebration of spring, family, and local community. She describes various forms of celebrating Nauryz on the official, national, local, and family level in Kazakhstan. She emphasizes that the renewed tradition of celebrating Nauryz is part of a process deliberately adopted by the Kazakh authorities in the post-Soviet period in order to build a community from a state of many ethnicities. She states that all the ways of celebrating Nauryz appeal to the original motivation of sustaining, restoring, and strengthening the community. This leads to the

formation of *communitas* (in Victor Turner's sense), which is conducive to forming the inhabitants of modern Kazakhstan into a multi-ethnic community.

key words: Nauryz, contemporary Kazakhstan, multi-ethnic society of Kazakhstan, *communitas* by Victor Turner's

słowa kluczowe: Nauryz, współczesny Kazachstan, wieloetniczne społeczeństwo kazachstańskie, *communitas* wg Victora Turnera